

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Πώς το Βυζαντινό κράτος είδε το κράτος των μεγάλων Κομνηνών: (1204-1453)

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.229](https://doi.org/10.12681/deltiokms.229)

Copyright © 2015, Οδυσσέας Λαμψίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (1990). Πώς το Βυζαντινό κράτος είδε το κράτος των μεγάλων Κομνηνών: (1204-1453). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 13-21. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.229>

ΠΩΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΙΔΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1204-1453)¹

Τò 1204, με τò γεγονός τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπò τòυς σταυροφόρους τῆς 4ης Σταυροφορίας, δημιουργήθηκαν στὸν ἄλλοτε βυζαντινὸ χῶρο τρία κρατίδια ἀπò ἄτομα πòυ με συγγενικοὺς δεσμοὺς συνδέονταν περισσότερο ἢ λιγότερο ἅμεσα με τὶς οἰκογένειες πòυ εἶχαν δώσει βασιλεῖς στὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου.

1. Οἱ Ἰαλέξιος καὶ Δαβίδ, γιοὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, γιοῦ τοῦ ἄλλοτε Βυζαντινοῦ βασιλέα Ἀνδρόνικου Α΄ Κομνηνοῦ, ἰδρύνουν ἀνεξάρτητη ἡγεμονία στὰ νότια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλες ὑπῆρχαν οἱ πόλεις Τραπεζοῦς, Σινώπη καὶ Ἡράκλεια.

2. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Δούκας, νόθος γιὸς τοῦ Ἰωάννη Ἀγγέλου, αὐτοαναγορεύεται ἡγεμόνας στὴ δυτικὴ καὶ ἐν μέρει κεντρικὴ ἑλληνικὴ χερσόνησο, με κυριότερες πόλεις τὶς Ἄρτα, Ναύπακτο καὶ —ἀργότερα— Θεσσαλονίκη.

3. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Λάσκαρη (ὁ Κωνσταντίνος τὴ νύχτα πρὶν ἀπò τὴν ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 εἶχε ἐκλεγεῖ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς ὅμως νὰ στεφθεῖ ποτέ), φθάνει μαζί με ἄλλους φυγάδες ἀπò τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Προύσα καὶ ἀργότερα στὴ Νίκαια. Ἐκεῖ γίνεται ἀρχικὰ παραδεκτὸς ὡς δεσπότης αὐτῆς τῆς ἀνεξάρτητης τέως βυζαντινῆς περιοχῆς καὶ ἀργότερα ἀναγορεύεται βασιλέας στὴ Νίκαια καὶ στὴ συνέχεια στέφεται αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Τὰ τρία αὐτὰ κρατίδια θὰ ἦταν εὐλογο καὶ φυσικὸ —ἐφόσον ἡγεμονεύονταν ἀπò Βυζαντινοὺς Ἕλληνας— νὰ προσπαθοῦσαν νὰ συνεννοηθοῦν, νὰ συνεργασθοῦν, ἴσως καὶ νὰ συνενωθοῦν γιὰ νὰ ἀποκρούσουν στὴν ἀρχὴ τὴν

1. Τò κείμενο τῆς δημοσιευόμενης ἐργασίας ἀποτελεσε ἀνακοίνωση πòυ ἐστάλη (χωρὶς ὅμως νὰ ἀναγνωσθεῖ, ἐπειδὴ δὲν ἦταν δυνατὸν στὸ συγγραφεὶ νὰ ταξιδεύσει) στὸ 18ο Διεθνὲς Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Μόσχα, Αὐγούστος 1991. Τò δημοσιεύουμε χωρὶς καμιά μεταβολὴ προσθέτοντας μόνο λίγες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, πòυ ὅμως δὲν ἔχουν καμιά ἀξίωση πληρότητας.

ἐπιθετικότητα τῶν σταυροφόρων και ὕστερα νὰ ἀνακτήσουν τὸ Βυζαντινὸ κράτος και νὰ τὸ ἀναστήσουν στὴν παλαιὰ του πρωτεύουσα.

Κάτι παρόμοιο ὅμως δὲ συνέβη. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα διαδραματίσθηκε σχεδὸν μέχρι τὸ 1261 (ὅποτε ἀνακαταλαμβάνεται ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ βασιλεῖα τῆς Νικαίας). Μέχρι τότε, σὲ σκληρὴ πολεμικὴ ἀντιπαράθεση, εἶχαν τελειῶς ἐμποδισθεῖ, διαδοχικά, τὴν πρώτη δεκαετία 1204-1214 οἱ Μεγάλοι Κομνηνοὶ και, σχεδὸν εἴκοσι χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1261, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἡπείρου-Θεσσαλονίκης νὰ γίνουν οἱ διάδοχοι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Θὰ ἦταν χρήσιμη ἀλλὰ και διδακτικὴ ἡ πλήρης και λεπτομερὴς διερεύνηση τοῦ θέματος, πῶς τὸ Βυζάντιο (και μέχρι τὸ 1261 ἀντιπροσωπευόμενο ἀπὸ τὸ κράτος τῆς Νικαίας) εἶδε και ἀποτίμησε τὴν παρουσία και ὑπαρξὴ τῶν δύο ἄλλων ἐλληνικῶν κρατιδίων και, τανάπαλιν, πῶς αὐτὰ ἐκτίμησαν τὸ τρίτο κρατῖδιο στὶς λίγες δεκαετίες, ὅταν οἱ πολεμικὲς συγκρούσεις χορηγοῦσαν τὸ κίνητρο γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἐκτίμηση.

Τὸ ἐγχείρημα ὑπερβαίνει τὴν ἔκταση και τὴν προσπάθεια τῆς ἀνακοινώσεώς μας. Ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ ἐπιθυμεῖ νὰ περιορισθεῖ σὲ μία μόνο ἄποψη τοῦ πῶς πάνω θέματος και νὰ περιγράψει —μὲ τεκμήρια τὰ ἱστορικὰ γεγονότα— τὴν πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους (κράτους τῆς Νικαίας μέχρι τὸ 1261) ἀπέναντι στὸ ἐπίσης μικρασιατικὸ κρατῖδιο τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος.

Θὰ προσπαθήσουμε, μὲ ἀναφορὰ σὲ ὀρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα και σὲ ὀρισμένα κείμενα, νὰ ὀριοθετήσουμε και χρονικά ἀλλὰ και ἰδεολογικά τὶς φάσεις στὴν πορεία τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ κράτους τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ μέρους τοῦ Βυζαντίου².

2. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν παραπέμπουμε στὰ γνωστὰ ἱστορικὰ ἔργα J. Ph. Fallmerayer, Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, William Miller, Emile Janssens και στὸ πάντα χρήσιμο ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Χρυσάνθου, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀθήναι 1935. Εἰδικότερα και σὲ ἄμση σχεδὸν σχέση μὲ τὸ θέμα εἶναι τὰ ἔργα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν και τοὺς πολεμικοὺς και ἄλλους ἀγῶνες του γιὰ τὴν ὑπαρξὴ και διατήρηση τοῦ κράτους. Γιὰ τὴν πρώτη και ἀποφασιστικὴ περίοδο βλ. Ὁδ. Λαμψίδης, «Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν κρατῶν τῆς Νικαίας και τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν διὰ τὴν κληρονομίαν τῆς βυζαντινῆς ἰδέας», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 34 (1977/78), σσ. 3-19· Ν. Οικονομιδῆς, «La décomposition de l'Empire Byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: A propos de la partitio Romaniae», *Πρακτικὰ 15ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθήναι 1976. Γιὰ τὰ μετέπειτα γεγονότα, πού ἀναφέρονται στὴν ἀνακοίνωσή μας αὐτή, ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται στὰ προμνημονευθέντα ἔργα. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου-Θεσσαλονίκης βλ. D. M. Nicol, *The Despotate of Epirus*, 2η ἐκδ., Cambridge 1984. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῆς Νικαίας βλ. M. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea 1204-1261*, Ὁξφόρδη 1975 και τὴν παλαιότερη μελέτη τοῦ Α. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας και τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204-1261)*, Ἀθήναι 1898. Τέλος γιὰ τὴ μετὰ τὸ 1261 δρᾶση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους παραπέμπουμε στὸν G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963.

I. 1204-1214/15. Πολεμική αντίπαράθεση

Δὲν ἦταν λίγες στὰ χρόνια τῆς Λατινοκρατίας οἱ ἐκδηλώσεις Βυζαντινῶν, καὶ ἰδίως αὐτῶν ποὺ κατοικοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἐξέφραζαν τὴν ἴση ἐκτίμησή τους πρὸς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν καὶ πρὸς τὸ κράτος τῆς Νικαίας. Ἐντούτοις ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης —στὴν ἀρχὴ δεσπότης, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1205 μὲ τὸν τίτλο «βασιλεὺς» καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1208 ἐστεμμένος βασιλεὺς— εὐθὺς ἀμέσως ὑποχρεώθηκε νὰ ἀντιμετωπίσει σὲ πολεμικὲς συγκρούσεις τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Τότε ὁ Δαβὶδ Μέγας Κομνηνὸς μὲ στρατιωτικὲς δυνάμεις εἶχε προχωρήσει στὰ πλησιόχωρα ἐδάφη τοῦ κράτους τῆς Νικαίας (μάχη στὴν Τραχεια πρὶν ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1206). Ἀκόμα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δαβὶδ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1212) καὶ τὴν ἄλωση τῆς Σινώπης ἀπὸ τοὺς Μωαμεθανοὺς (1214), ὁ Λάσκαρης ἐκμεταλλεύθηκε τὶς εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ νὰ ἐκστρατεύσει δυτικὰ τῆς Σινώπης στὰ ἐδάφη τοῦ ἀντίπαλου κράτους καὶ νὰ τὰ καταλάβει (πολιορκία καὶ ἄλωση τῆς Ἡράκλειας 1214/15).

Στὶς πολεμικὲς αὐτὲς ἐπιχειρήσεις ὁ Λάσκαρης εἶχε ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴ συναινετικὴ προτροπὴ καὶ συναντίληψη σημαντικῶν ἀτόμων τόσο μέσα στὸ κράτος τῆς Νικαίας ὅσο καὶ μακριὰ ἀπ' αὐτό.

II. 1215-1285. Πρὸς εἰρηνικὸ συμβιβασμὸ

Τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν μετὰ τὸ 1214/15 εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποχρεωμένο νὰ ματαιώσει ἢ, τουλάχιστον, νὰ ἐλαχιστοποιήσει τὴ φιλοδοξία του νὰ διαδεχθεῖ ἐνδεχομένως τὸ ἄλλοτε Βυζαντινὸ κράτος, ἀφοῦ τώρα πιά στερεῖται ἄμεση ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἐδάφη, τὰ ἀμέσως πλησιόχωρα πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Διατηρεῖ ὡστόσο ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προβάλλουν τοὺς Μεγάλους Κομνηνοὺς ὡς τοὺς γνησιότερους ἀμέσους διαδόχους καὶ διεκδικητὲς τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Ἐμφανῶς λοιπὸν τὸ κράτος αὐτὸ στρέφεται πρὸς μία πολιτικὴ, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ γεωπολιτικὴ του θέση, καὶ προσπαθεῖ, ἀγωνιζόμενο ταυτόχρονα γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν ὑπαρξὴ του, νὰ ἐπιβάλλει τὴν παρουσία του, εἴτε μὲ πόλεμο εἴτε μὲ συνοικέσια καὶ ἄλλα εἰρηνικὰ μέσα, στοὺς ἀλλόφυλους λαοὺς καὶ στὰ ἄλλοεθνῆ κράτη στὰ δυτικὰ καὶ νότια σύνορά του.

Τὸ κράτος τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, μολοντὶ δὲν πιέζεται πιά ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη καὶ ἀπειλητικὴ παρουσία τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ἐντούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ἐφησυχάζει ἔχοντας ὑπόψη τὰ —ἔστω καὶ θεωρητικῶς προβαλλόμενα— δικαιώματα τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν στὸ βυζαντινὸ θρόνο. Τὰ δικαιώματα αὐτά, ποὺ οἱ πολιτικοὶ ἢ καὶ θρησκευτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέα σὲ ὀρισμένες περιστάσεις προβάλλουν καὶ ἐκμεταλλεύονται, ἀποτελοῦν πάντα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς βασιλεῖς τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως τὸ δύσκολο λησμονούμενο ἀντίπαλο δέος.

Γι' αυτό, όταν είχε πιά στερεωθεί ή υπεροχή του κράτους της Νικαίας και ήταν επικείμενη ή ανακατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος προτείνει στους Μεγάλους Κομνηνούς ειρηνικό συμβιβασμό. Σ' αυτό συντέινε άναμφίβολα και ή άνακατάληψη της Σινώπης άπό τó Μανουήλ Α' Μέγα Κομνηνό τó 1254.

Ό Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος λοιπόν, σύμφωνα με την πατριαρχική συν-οδική άπόφαση τού 1260³, άποδέχεται την αυτοτέλεια και άνεξαρτησία της Έκκλησίας τού Πόντου (πού μέχρι τότε είχε δημιουργήσει πολλά ζητήματα στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως για την έκκλησιαστική διοίκηση). Προτείνει ακόμα την πραγματοποίηση κηδεστίας άνάμεσα στις δύο βασιλικές οικογένειες.

Άλλά και μετά τó 1261 ό Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος δέν έπαυσε νά έπιζητεί τόν ειρηνικό συμβιβασμό με τούς Μεγάλους Κομνηνούς και με την άποστολή άντιπροσωπειών νά προσπαθεί νά πείσει τó βασιλέα Ίωάννη Β' Μέγα Κομνηνό νά πραγματοποιήσει την κηδεστία, πού είχε προταθεί τó 1260. Άς μη λησμονούμε ότι οι άντιμαχόμενοι τή θρησκευτικοπολιτική τοποθέτηση τού Μιχαήλ Παλαιολόγου προέβαλαν περισσότερο έμμέσως ως άρχηγό τής άντίπαλης παρατάξεως τó Μεγάλο Κομνηνό.

Ό Παλαιολόγος τελικά τó κατόρθωσε. Ό Ίωάννης Β' Μέγας Κομνηνός νυμφεύεται (1282) την Εύδοκία, θυγατέρα τού Μιχαήλ και άδελφή τού διαδόχου του Άνδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Ό γάμος αυτός ήταν ένας άπό τούς συμφωνηθέντες όρους. Οι άλλοι όροι, οι πολιτικοί, πού τόσο τούς έπιζητούσε ό Μιχαήλ Παλαιολόγος, άπαιτούσαν —και τó επέτυχαν— ό Μέγας Κομνηνός νά παραιτηθεί άπό τó μέχρι τότε έπίσημο τίτλο του «βασιλεüs τών Ρωμαίων», νά τιτλοφορείται πιά «βασιλεüs πάσης Άνατολής, Ίβηρίας και Περαιτίας»⁴ και νά φέρει διακριτικά κοσμήματα όχι δικέφαλους αλλά μονοκέφαλους άετούς.

Έτσι, όταν ό Ίωάννης Β' Μέγας Κομνηνός μετά τó γάμο του έπέστρεψε στην Τραπεζούντα μαζί με την Εύδοκία Παλαιολογίνα, ό Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος και ό διάδοχός του Άνδρόνικος Β' έπέτυχαν ένα συμβιβασμό με τούς Μεγάλους Κομνηνούς. Ό συμβιβασμός αυτός ύποβάθμιζε τή θέση τού κράτους τών Μεγάλων Κομνηνών σε άντιπαράθεση πρós τó άλλο βυζαντινό έλληνικό κράτος τής Άνατολής, τó βυζαντινό κράτος τής Κωνσταντινουπόλεως.

3. Βλ. Μητροπολίτης Χρυσάνθος, *δ.π.*, σσ. 176-179.

4. Είναι ένδιαφέρον νά σημειώσουμε ότι ό γιός τού Ίωάννη Β' και τής Εύδοκίας Παλαιολογίνας Άλέξιος Β' φέρει στη «φήμη» του, εκτός άπό «Μέγας Κομνηνός», και «Παλαιολόγος». Η προσωνομία αυτή ήταν συνήθης, άν λάβουμε ύπόψη την «ένθύμηση» ύπρκού τού κράτους τών Μεγάλων Κομνηνών, ό όποιος την άναγράφει σε χειρόγραφο τών άρχών τού 14ου αι. Βλ. Έο. Λαμψίδης, «Grand Comnène - Paléologue», *Revue des Études Byzantines*, τ. 42 (1984), σσ. 225-228.

III. 1285-1390. Προσπάθειες για μεταβολή του κράτους των Μεγάλων Κομνηνών σε δορυφόρο του Βυζαντίου

Στά εκατό και πλέον αυτά χρόνια το Βυζαντινό κράτος προσπαθεί να θέσει το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών σε τροχιά σχεδόν δορυφόρου και να το καταστήσει περίπου όμοιο με περιοχή αυτοδιοικούμενη αλλά υπαγόμενη, έστω και χαλαρά, στην κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινουπόλεως (παράβαλε προς το δεσποτάτο του Μορέως). Το Βυζαντινό κράτος επιχειρεί να επιτύχει το σχέδιο αυτό είτε με τη βοήθεια Βυζαντινών, τους οποίους στέλνει στην Τραπεζούντα (είτε ως μητροπολίτες είτε ως μνηστήρες ή και νόμιμους διεκδικητές του θρόνου) είτε με τη βοήθεια Τραπεζουντίων που διέμεναν για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στο Βυζαντινό κράτος (Σχολάριοι) είτε ακόμα συμμετέχοντας το ίδιο σε άμεσες ένεργειες, ενοικίες για την πολιτική του (πολεμικές επιχειρήσεις Μιχαήλ Κομνηνού έναντιον Άλεξίου Γ' το 1375/76).

Έννοείται ότι πολλές φορές ανάμεσα στους Τραπεζουντίους, που ταξιδεύουν από την Κωνσταντινούπολη στην Τραπεζούντα με αποστολή να υπηρετήσουν τα πολιτικά σχέδια του Βυζαντινού κράτους, συναριθμούνται και μέλη της οικογένειας των Μεγάλων Κομνηνών, που με ειρηνικά ή άλλα μέσα ανεβαίνουν στο θρόνο του κράτους της Τραπεζούντος. Τα άτομα όμως αυτά, είτε μέλη της οικογένειας των Μεγάλων Κομνηνών είτε άρχοντες ή ακόμη και Βυζαντινοί που προσκολλώνται στο κράτος των Μεγάλων Κομνηνών, πολλές φορές δεν τηρούν την υποχρέωση που κατά κάποιον τρόπο ανέλαβαν, δηλαδή να εξυπηρετούν συνεχώς τους πολιτικούς στόχους του Βυζαντινού κράτους. Πολλές φορές κάτω από τις επικρατούσες συνθήκες ή και κάτω από την πίεση ομάδων ή φατριών, μερίδας άρχοντων ή και του λαού, προσχωρούν κατά χρονικά διαστήματα στην αντίθετη προς τις επιδιώξεις του Βυζαντινού κράτους πολιτική και μάχονται μάλιστα έναντιον των επιδιώξεων αυτών.

Ο Ίωάννης Β' Μέγας Κομνηνός στην Κωνσταντινούπολη συνομολογεί (1282) με το Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο το συμβιβασμό που πιό πάνω μνημονεύσαμε. Στόν Πόντο οι Γεωργιανοί τότε με το βασιλέα τους Δαβίδ επέρχονται κατά της Τραπεζούντος και την πολιορκούν, ασφαλώς για να φανερώσουν την αντίδραση του γειτονικού κράτους της Γεωργίας στο κράτος των Μεγάλων Κομνηνών για τη συμφωνία της Κωνσταντινουπόλεως.

Τονίζω και πάλι ότι από την αρχή της ιστορίας του το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών επηρεάζεται και θα επηρεάζεται σ' όλο το διάστημα του βίου του από τη γεωπολιτική του θέση. Η πολιτική που θα ασκεί θα κατευθύνεται προς τη μεγαλύτερη ασφάλειά του, χωρίς ή ασφάλειά του αυτή να ενέχει την έννοια εξαρτήσεως του κράτους των Μεγάλων Κομνηνών από τη Γεωργία, από τα άλλα ανατολικά άλλόθρησκα κράτη και γενικά από τα τουρκομανικά δμορά του κρατίδια. Οί συνθήκες της ιδρύσεώς του με τη βοήθεια της Γεωρ-

γίας τὸ 1204, ἀλλὰ καὶ οἱ συνθήκες τῆς καταλήψεώς του τὸ 1461, ὅταν συμμαχεῖ μετὸν Οὐζούν Χασάν τῶν Ἀσπροπροβατάντων, προβάλλουν κατὰ τὴ γνώμη μου τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ τὴν ἀποδεικνύουσ⁵.

Ὁ Ἰωάννης Β', ὅταν γύρισε στὴν Τραπεζούντα, χωρὶς ἀμφιβολία ἀνέλαβε νὰ πραγματώσει στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων του τὰ σχέδια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Ἡ Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Μανουὴλ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ ἀπὸ τὴ σύζυγό του Ρουσούνταν ἀπὸ τὴ Γεωργία, μετὰ τὴ βοήθεια ἐκείνων ποὺ ἀντιδρούσαν στὸν Ἰωάννη Β' στασιάζει ἐναντίον του καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ θρόνο, στὸν ὁποῖο ὁμως ὁ Μέγας Κομνηνὸς ἀργότερα ἐπανέρχεται.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Β', στὸ θρόνο ἀνέρχεται ὁ πρεσβύτερος γιὸς του Ἀλέξιος Β' σὲ ἡλικία 15 χρονῶν. Κηδεμόνας του εἶχε ὀρίσει ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννη Β' Εὐδοκίας. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀλέξιος Β' ἀρνεῖται νὰ νυμφεῖται τὴν προτεινόμενη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη νύφη (θυγατέρα τοῦ Βυζαντινοῦ ἀξιωματοῦ Χούμνου) καί, μετὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἀντιβυζαντινοῦ κόμματος καὶ χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου, παίρνει σύζυγο πριγκίπισσα θυγατέρα ἡγεμόνα τῆς Γεωργίας, τότε ὁ Βυζαντινὸς βασιλεὺς συγκαλεῖ τὴ Σύνοδο καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀκυρώσει τὸ γάμο. Ἡ Σύνοδος ὁμως δὲν τὸν ἀκυρώνει. Τότε ἡ χιήρα τοῦ Ἰωάννη Β' Εὐδοκία Παλαιολογίνα μεταβαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἄρει τὴ διαμάχη. Ἄπρακτὴ ὁμως ἐπιστρέφει στὴν Τραπεζούντα καὶ μετὰ ἓνα χρόνο πεθαίνει (1302).

Κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Β' Μεγάλου Κομνηνοῦ (1332), ποὺ τὸν κηδεμόνευε ἡ Γεωργιανὴ μητέρα του, ὑπῆρχαν ἐπίσης δύο κόμματα: τὸ βασιλικό, ποὺ ὑποστήριζαν οἱ φιλοβυζαντινοί, καὶ τὸ ἀντίπαλο, ποὺ ὑποστήριζαν ὁ τραπεζουντιακὸς πληθυσμὸς καὶ οἱ μεγάλες οἰκογένειες ἀρχόντων στὸ χωρὸ τοῦ Πόντου. Οἱ περιστάσεις (ἐχθρικές ἐπιδρομὲς κατὰ τῆς Τραπεζούνης καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιμαχίες) ὑποχρέωσαν τὰ ἀντιτιθέμενα κόμματα νὰ εἰρηνεύσουν καὶ νὰ καλέσουν τὸ γιὸ τοῦ Ἀλεξίου Β', Βασίλειο Β', ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη νὰ καταλάβει τὸ θρόνο. Ἐκεῖ εἶχε καταφύγει μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του καὶ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἀνδρόνικου Γ' στὸ θρόνο (1330). Ἔτσι ὑπερισχύει καὶ διοικεῖ ἡ μερίδα τῶν φιλοβυζαντινῶν.

Κατὰ τὴν παραμονὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Βασίλειος Β' εἶχε μνηστευθεῖ τὴ νύφη θυγατέρα τοῦ Ἀνδρόνικου Γ', τὴν Εἰρήνη Παλαιολογίνα, τὴν ὁποία καὶ νυμφεύεται τὸ 1335. Ἡ στειρότητα τῆς συζύγου ὑποχρεώνει τὸν Μεγάλον Κομνηνὸ νὰ τὴ διαζευχθεῖ καὶ νὰ νυμφεῖται τὴν Εἰρήνην τὴν

5. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν βλ. Ὁδ. Λαμψίδης, «Ἡ Τουρκοκρατία στὸν Μικρασιατικὸ Πόντο», Κεφ. Α. Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 33 (1975/76), σσ. 120-149.

ἀποκαλούμενη Τραπεζούντια (1339), ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀποκτήσει δύο γιούς.

Ὅταν ὁ Βασίλειος Β΄ πεθαίνει, ἡ πρώτη του σύζυγος Εἰρήνη Παλαιολογίνα στασιάζει, ἀνέρχεται στὸ θρόνο καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν φιλοβυζαντινῶν συγκροτεῖ ἔνοπλα τμήματα, πὸ στὸ χῶρο τῆς Τραπεζοῦντος μάχονται γιὰ τὰ δικαιώματά της. Ἀντίπαλός της ἦταν οἱ μεγάλες οἰκογένειες τοῦ Πόντου, πὸ καὶ αὐτὲς τὴν ἀντιμάχονται ἐνόπλιως. Ὑπερισχούουν οἱ βασιλικοὶ. Ἡ Εἰρήνη, ἡ ὁποία ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας της εἶχε στείλει ὀμήρους στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν Εἰρήνη τὴν Τραπεζούντια μὲ τοὺς δύο γιούς της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ στάση τῆς θυγατέρας τοῦ Ἀλεξίου Β΄, τῆς Ἄννας Ἀναχουτλοῦ. Μὲ τὴ βοήθεια τοπικῶν δυνάμεων ἡ Ἄννα ἀναγορεύεται βασιλίσα στὴν περιοχὴ τῆς Λαζίας καὶ κατόπιν (1341) καταλαμβάνει τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἐκθρονίζει τὴν Παλαιολογίνα.

Μετὰ ἀπὸ ὀλιγοήμερη βασιλεία τῆς Ἄννας φθάνει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ πλοῖα βυζαντινὰ ὁ Μιχαῆλ (γιὸς τοῦ Ἰωάννη Β΄ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Β΄). Τὸν ὑποστηρίζει ἡ μερίδα πὸ ἐπικεφαλῆς της ἦταν οἱ Σχολάριοι. Τὴ νύχτα τῆς εἰσόδου τοῦ Μιχαῆλ στὴν Τραπεζοῦντα ὁ λαὸς στασιάζει καὶ ἀφοῦ ἐξορίζει τὴν Εἰρήνη Παλαιολογίνα στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνεβάζει καὶ πάλι στὸ θρόνο τὴν Ἄννα Ἀναχουτλοῦ. Γιὰ νὰ παύσουν οἱ ἐριδες, οἱ ἄρχοντες ἀποφασίζουν νὰ καλέσουν στὸ θρόνο τὸ γιὸ τοῦ Μιχαῆλ, τὸν εἰκοσάχρονο Ἰωάννη, πὸ διέμενε καὶ αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖνος ἔρχεται (1342) καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς ὡς Ἰωάννης Γ΄. Οἱ ἀντίπαλοι τῶν φιλοβυζαντινῶν, πὸ ὑποστήριζαν τὴν Ἄννα Ἀναχουτλοῦ, κατανικῶνται καὶ φονεύονται, μαζὶ μὲ αὐτοὺς καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἄννα.

Συνεχῆς λοιπὸν εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν Βυζαντινῶν στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ ἔχουν ὑπὸ τὴν ἐπιρροή καὶ ὑψηλὴ κυριότητά τους τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Στὸ ἔργο «Περιήγησις» τοῦ Ἀνδρέα Λιβαδηνοῦ⁶, Βυζαντινοῦ πὸ ὄμως παρέμεινε τριάντα καὶ περισσότερα χρόνια στὴν Τραπεζοῦντα, πολλὲς σελίδες του περιγράφουν τὶς ἐμφύλιες ταραχὲς στὴν Τραπεζοῦντα (στὰ χρόνια 1330-1356). Στὶς ταραχὲς αὐτὲς συγκρούονταν ἡ ἐπιδίωξη γιὰ τὴν ὕλοποίηση τῆς πολιτικῆς τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν τοπικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ ἀντιβυζαντινοῦ κόμματος. Ἀκόμα καὶ στὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1349-1390) οἱ Βυζαντινοὶ βασιλεῖς δὲν ἔπαυσαν τὴν προσπάθειά τους νὰ καταστήσουν τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν δορυφόρο τους.

Ἄς ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι καὶ οἱ ἐκλεγόμενοι καὶ χειροτονούμενοι στὴν Κωνσταντινούπολη μητροπολίτες Τραπεζοῦντος (παρὰ τὴ συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ 1260), εἴτε ἦσαν ὑπήκοοι τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν εἴτε

6. Ὁδ. Λαμψιδῆς, *Ἀνδρέου Λιβαδηνοῦ Βίος καὶ Ἔργα*, Ἀθῆναι 1975.

προέρχονταν από τη βυζαντινή επικράτεια, πολλές φορές προωθούσαν και αυτοί, ανάλογα με τις περιστάσεις, την πολιτική του Βυζαντινού κράτους. Παράδειγμα ο μητροπολίτης Τραπεζούντος Θεοδόσιος, που προερχόταν από το Βυζαντινό κράτος και είχε εκλεγεί από τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως.

Ένα γεγονός που καταγράφει έπακριβώς τη βυζαντινή πολιτική και χορηγεί έμφανές τεκμήριο είναι η ένοπλη επίθεση από στόλο αποτελούμενο από τρεις μονάδες, που έγινε στα 1375/76 κατά της Τραπεζούντος. Η επίθεση αυτή απέβλεπε, όπως μάς πληροφορούν και τα σχετικά βενετικά έγγραφα, στην εκθρόνιση του 'Αλεξίου Γ' Μεγάλου Κομνηνού και στην εγκατάσταση του Μιχαήλ, γιού του Βυζαντινού αυτοκράτορα 'Ιωάννη Παλαιολόγου, στο θρόνο του κράτους της Τραπεζούντος. Ο Μιχαήλ ήταν και ο επικεφαλής της πολεμικής αυτής επιχειρήσεως. Η επίθεση απέτυχε και τα σχέδια για την ανατροπή του 'Αλεξίου Γ' Μεγάλου Κομνηνού ματαιώθηκαν. Το γεγονός όμως αυτό παραμένει για το θέμα μας μια σημαντική πληροφορία για τον ιστορικό έρευνητή.

Για την πραγμάτωση της επίσημης βυζαντινής προσπάθειας δεν ήταν λίγα αυτά που προσέφεραν και οι διάφοροι Βυζαντινοί, που είτε δια βίου είτε για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρέμειναν στο χώρο του Πόντου υπηρετώντας το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών (Κωνσταντίνος Λουκίτης, Γεώργιος Χρυσοκόκης, 'Ανδρέας Λιβαδηνός) και που εύλογο ήταν να μην μπορούν να λησμονήσουν το Βυζαντινό κράτος, από το οποίο προέρχονταν. ('Ας σημειωθεί η ένταση της λυρικής γραφίδας του 'Ανδρέα Λιβαδηνού, όταν μιλά για το συναισθηματικό του δεσμό με την Κωνσταντινούπολη.)

Ο 'Αλέξιος Γ' σ' όλο σχεδόν το διάστημα της βασιλείας του προωθεί μια ανεξάρτητη πολιτική και προσπαθεί, ιδιαίτερα με συνοικέσια, να έχει τη φιλία των ηγεμόνων των κρατιδίων, με τα όποια το κράτος του συνορεύει.

IV. 1390-1453

Οι πληροφορίες για την ιστορία των Μεγάλων Κομνηνών στη χρονική αυτή περίοδο είναι ελάχιστες, γιατί το Χρονικό του Παναρέτου⁷ είναι πολύ φειδωλό για το μετά το 1390 διάστημα και δεν παρέχει ειδήσεις ίκανές να στηρίζουν άποφασιστικά τη μία ή την άλλη άποψη για την πολιτική των Μεγάλων Κομνηνών. Πάντως και από τις πληροφορίες αυτές και από τα κείμενα του καρδινάλιου Βησσαρίωνα (*'Εγκώμιον εις Τραπεζούντα*⁸) και του

7. Μιχαήλ ο Παναρέτος, *Περί των Μεγάλων Κομνηνών*, εισαγωγή-έκδοσις-σχόλια 'Οδ. Λαμψίδης, 'Αθήναι 1958.

8. 'Οδ. Λαμψίδης, «Τό 'Εγκώμιον εις Τραπεζούντα» του Βησσαρίωνος», *Άρχαιον Πόντου*, τ. 39 (1984), σσ. 1-76.

Γεωργίου Σφραντζή (*Βραχύ Χρονικόν*) διαβλέπουμε ότι το Βυζαντινό κράτος, περιορισμένο από την ολοένα αυξανόμενη δύναμη των Ὁθωμανῶν, δὲν μπορεί νὰ ἔχει πιά ὅποιαδήποτε πρόθεση νὰ ἀσκήσει ἐπιρροή στὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἀντιμετωπίζει τώρα πιά τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κράτη, μὲ τὰ ὅποια ἔρχεται σὲ ἐπαφή, χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη διάκριση. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τὸ κέντρο λήψεως ἀποφάσεων τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς τὸ ὁδηγεῖ στὴν ἀποξένωση κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἑλληνικὸ κρατίδιο τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι ὁ Βησσαρίων, ποὺ σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ποὺ τὸ 1437/38 συγγράφει τὸ *Ἐγκώμιον* γιὰ τὴ γενέτειρά του πόλη, πούθενά δὲν ἀναφέρει ἐνδεχόμενη βοήθεια ἢ ἄλλη ἀρωγὴ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Σφραντζῆς, ἔμπιστος τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, διηγεῖται τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Τραπεζοῦντα, ποὺ σκόπευε πιθανὸ συνοικέσιο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου μὲ Μεγαλοκομνηνὴ πριγκίπισσα⁹. Στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Ἰωάννη Δ' Μεγάλο Κομνηνὸ δὲν ἀφήνει οὔτε κἀν ὑπαινιγμὸ νὰ διαφανεῖ γιὰ ἐνδεχόμενη συμπάραταξη μεταξὺ τῶν δύο βυζαντινῶν κρατῶν, ὅταν μιᾶ γιὰ τὸν ἐπικείμενο κατὰ τὴ γνώμη του θανάσιμο κίνδυνο ἀπὸ τὴν ἀναγόρευση τοῦ νεαροῦ Μεχμέτ Β' τοῦ Κατακτητῆ στὸ σουλτανικὸ θρόνο.

Ἄσὰ εἶπαμε γιὰ τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀσκούσαν οἱ Μεγάλοι Κομνηνοί, πολιτικὴ ποὺ ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους τους, ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τίς λίγες εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο. Πράγματι οἱ Μεγάλοι Κομνηνοὶ ἐξακολουθοῦν τὴν πολιτικὴ φιλικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνες τῆς περιοχῆς τῆς Γεωργίας, ἐνῶ ταυτόχρονα μὲ συνοικέσια ἀνάμεσα στοὺς Μεγάλους Κομνηνοὺς καὶ σὲ Βυζαντινὲς νύφες δὲν παύουν νὰ διατηροῦν σχέσεις καὶ μὲ τὸ Βυζαντινὸ κράτος.

9. Ι. Παπαδόπουλος, «Ὁ πρεσβευτὴς Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου Γεώργιος Φραντζῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Ἰβηρίῃ», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 18 (1953), σσ. 202-204 καὶ «Μία πολιτικὴ συνδιάλεξις ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Τραπεζοῦντος», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 19 (1954), σσ. 179-180.